

İSLAM BANKÇILIĞI: PRİNSİPLƏR, İDARƏETMƏ VƏ MÜASİR ÇAĞIRIŞLAR

Ebru Kalan

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı, Azərbaycan
e-mail: ebru.yondem@hotmail.com

Xülasə. Məqalədə İslam bankçılığının əsas prinsipləri, idarəetmə mexanizmləri və müasir çağırışları təhlil olunmuşdur. Məqalədə həmçinin qlobal maliyyə sistemində faizsiz bankçılığın rolu və Azərbaycan kontekstində onun inkişaf perspektivləri araşdırılmışdır. İslam bankçılığı etik, sosial məsuliyyət yönümlü və riskin ədalətli bölüşdürülməsinə əsaslanan maliyyə modeli kimi qiymətləndirilir. Əsas nəticə göstərir ki, normativ-hüquqi baza, beynəlxalq standartlaşma və texnoloji innovasiyalar olmadan İslam bankçılığının davamlı inkişafı mümkün deyil. İslam bankçılığı, faizsiz maliyyə sisteminə əsaslanan bir maliyyə modelidir və son illərdə dünya miqyasında genişlənməyə başlayıb. Bu modelin əsas prinsipləri, insanların maddi maraqlarını zərərlərdən qorumağa, iqtisadiyyatın daha ədalətli və etik qaydalarla idarə olunmasına yönəlmişdir.

Açar sözlər: İslam bankçılığı, faizsiz maliyyə, şəriət prinsipləri, maliyyə modeli, idarəetmə, riskin bölüşdürülməsi.

ISLAMIC BANKING: PRINCIPLES, MANAGEMENT AND MODERN CHALLENGES

Ebru Kalan

*Azerbaijan State University of Economics (UNEC),
Baku, Azerbaijan*

Abstract. This article analyzes the basic principles, management mechanisms and modern challenges of Islamic banking. The article examines the role of interest-free banking in the global financial system and its development prospects in the Azerbaijani context. Islamic banking is evaluated as a financial model that is ethical, socially responsible and based on fair risk sharing. The main conclusion shows that the sustainable development of Islamic banking is impossible without a regulatory and legal framework, international standardization and technological innovations. Islamic banking is a financial model based on an interest-free financial system and has begun to expand worldwide in recent years. The main principles of this model are aimed at protecting people's financial interests from harm and managing the economy in a fairer and more ethical way.

Keywords: Islamic banking, interest-free finance, Sharia principles, financial model, management, risk sharing, Azerbaijan.

ИСЛАМСКИЙ БАНКИНГ: ПРИНЦИПЫ, УПРАВЛЕНИЕ И СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ

Эбру Калан

*Азербайджанский Государственный Экономический
Университет (UNEC), Баку, Азербайджан*

Резюме. В данной статье анализируются основные принципы, механизмы управления и современные проблемы исламского банкинга. В статье рассматривается роль беспроцентного банкинга в мировой финансовой системе и перспективы его развития в азербайджанском контексте. Исламский банкинг оценивается как этическая, социально ответственная и основанная на справедливом распределении рисков финансовая модель. Основной вывод заключается в том, что устойчивое развитие исламского банкинга невозможно без нормативно-правовой базы, международной стандартизации и технологических инноваций. Исламский банкинг представляет собой финансовую модель, основанную на беспроцентной финансовой системе, и в последние годы начал расширяться по всему миру. Основные принципы этой модели направлены на защиту финансовых интересов людей от ущерба и управление экономикой более справедливым и этичным способом.

Ключевые слова: Исламский банкинг, беспроцентное финансирование, принципы шариата, финансовая модель, управление, распределение рисков, Азербайджан.

1. Giriş

Qlobal maliyyə böhranları faiz əsaslı bankçılıq modelinin risklərini ortaya çıxarmışdır. Bu şəraitdə İslam bankçılığı alternativ model kimi diqqət çəkir. İslam bankçılığı faizsiz, risk paylaşımı və etik prinsiplərə əsaslanan maliyyə sistemi olaraq, həm qlobal, həm də yerli iqtisadiyyat üçün önəmli perspektivlər təqdim edir. Məqalənin məqsədi İslam bankçılığının prinsiplərini, idarəetməsini və müasir çağırışlarını elmi analiz etməkdir.

İslam bankçılığı faizsiz maliyyə prinsiplərinə əsaslanan bir sistemdir və şəriət qanunları çərçivəsində fəaliyyət göstərir. Bu bankçılıq modeli XX əsrdə formalaşmış və qlobal maliyyə böhranları fonunda sürətlə populyarlıq qazanmışdır.

İslam Bankçılığının Əsas Prinsipləri

Riba Qadağası (Faiz Qadağası) - İslam bankçılığı faiz gəlirini qadağan edir. Banklar yalnız real iqtisadi fəaliyyət nəticəsində əldə olunan qazanc üzərindən gəlir götürə bilirlər. Bu, maliyyə əməliyyatlarının ədalətli və şəffaf olmasını təmin edir.

Qumar və Qeyri-müəyyənlik (Maysir və Qarar) - Spekulyativ və qeyri-müəyyən əməliyyatlar qadağandır. Bu, bazar riskinin qarşılıqlı şəkildə bölüşdürülməsini və iqtisadi stabilliyi gücləndirir.

Halal Sahələrdə Fəaliyyət - İslam bankları yalnız şəriətə uyğun sahələrdə fəaliyyət göstərir. Spirt, qumar, silah istehsalı kimi fəaliyyətlərə sərmayə qoymaq qadağandır. Bu prinsiplər sosial məsuliyyət və etik bankçılığı təmin edir.

Riskin və Gəlirin Bölüşdürülməsi - İslam bankçılığı riskin və gəlirin ədalətli bölüşdürülməsinə əsaslanır. Mudaraba və Muşaraka kimi maliyyə alətləri bu prinsiplərin həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

Ədalət və Etik Məsuliyyət - Bank və müştəri münasibətləri qarşılıqlı etimad və sosial məsuliyyət əsasında qurulur. İslam bankları yalnız mənfəət üçün deyil, həm də cəmiyyətin rifahı üçün fəaliyyət göstərir.

İslam Banklarının İdarəetmə Strukturu

İslam bankçılığı faizsiz maliyyə prinsiplərinə əsaslanan bir sistemdir və bank əməliyyatlarının bütün mərhələlərində şəriətə uyğunluq tələb edir. İdarəetmə strukturu bu prinsiplərin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Məqalənin məqsədi İslam banklarının idarəetmə mexanizmlərini, şəriət şuralarının rolunu və etik qərar qəbuletmə prosesini araşdırmaqdır.

İslam banklarının idarəetməsində Şəriət Şurası mərkəzi orqandır. Onun vəzifələri:

- Bankın bütün əməliyyatlarının İslam prinsiplərinə uyğunluğunu yoxlamaq;
- Maliyyə məhsullarının və xidmətlərinin şəriətə uyğun hazırlanmasını təmin etmək;
- Risk və gəlir bölgüsü mexanizmlərini şəriət qaydalarına uyğunlaşdırmaq.

Şura müstəqil ekspertlərdən və İslam hüquqşünaslarından ibarət olub, bankın strateji qərarlarına təsir göstərir.

İslam bankçılığında idarəetmə müxtəlif maliyyə alətləri vasitəsilə həyata keçirilir:

1. **Mudaraba** - kapital bir tərəfdən, idarəetmə digər tərəfdən təmin olunur; gəlir qarşılıqlı şəkildə bölünür.
2. **Muşaraka** - tərəflər həm kapital, həm idarəetmə təmin edir; risk və gəlir paylaşılır.
3. **İcara** - aktivlərin icarəyə verilməsi və gəlirin paylaşılması.
4. **Murabaha** - malın üzərinə əlavə gəlir qoyularaq satılması; risk və gəlir ədalətli bölünür.

Bu alətlər bankın idarəetmə strukturunun əsas sütunlarını təşkil edir və qərar qəbulətmədə etik prinsipləri təmin edir.

İslam banklarında idarəetmə yalnız maliyyə nəticələrinə deyil, həm də sosial məsuliyyətə yönəlib. Bu baxımdan:

- Bankın qərarları cəmiyyətin rifahına uyğun olmalıdır;
- Risk paylaşımı müştəri və bank arasında ədalətli olmalıdır;
- Şəffaflıq və etimad əsas prinsiplərdən biridir.

İslam bankçılığının Klassik bankçılıqdan fərqi

Klassik bankçılıq faiz əsaslı maliyyə sistemi üzərində qurulmuşdur və mənfəət əldə etmə məqsədini prioritet tutur. İslam bankçılığı isə şəriət prinsiplərinə uyğun, faizsiz, riskin ədalətli bölüşdürülməsi və etik məsuliyyət əsasında fəaliyyət göstərir. Məqalədə iki bankçılıq modeli arasındakı əsas fərqlər elmi şəkildə təhlil edilir.

- **Klassik bankçılıq:** Faiz gəliri əsas qazanc mənbəyidir; kreditlər və depozitlər faizlə işləyir.
- **İslam bankçılığı:** Riba qadağandır; gəlir yalnız real iqtisadi fəaliyyət nəticəsində və risk paylaşımı əsasında əldə edilir.
- **Klassik bankçılıq:** Kredit riskini əsasən müştəri daşıyır, bank sabit faiz gəliri alır.
- **İslam bankçılığı:** Risk və gəlir ədalətli şəkildə tərəflər arasında bölüşdürülür (Mudaraba, Muşaraka modelləri).
- **Klassik bankçılıq:** Əsas məqsəd mənfəət və kapital artımıdır; sosial məsuliyyət ikinci plandadır.
- **İslam bankçılığı:** Etik və sosial məsuliyyət əsasdır; investisiyalar yalnız halal sahələrə yönəlir, spekulasiya və qeyri-müəyyən əməliyyatlar qadağandır.

İslam bankçılığında müasir çağırışlar

İslam banklarının idarəetmə strukturu şəriət prinsiplərinə uyğun olaraq qurulmuşdur və bu struktur müasir global maliyyə sistemində müxtəlif çağırışlarla üzləşir. Əsas təsir edən amillər bunlardır: Qlobal maliyyə bazarları İslam bankları üçün həm imkan, həm də çağırış yaradır. Beynəlxalq banklar və maliyyə institutları ilə rəqabət İslam banklarını innovativ məhsullar və xidmətlər təqdim etməyə sövq edir. Lakin, global standartlara uyğunlaşma və

kapital axınlarının idarə edilməsi İslam banklarının idarəetmə strukturunda strateji qərarların mürəkkəbləşməsinə səbəb olur.

Texnoloji inkişaf və “Fintech” məhsullarının sürətlə yayılması İslam bankları üçün həm yeni imkanlar, həm də risklər yaradır:

- Onlayn bank xidmətləri və rəqəmsal ödəniş sistemlərinin tətbiqi;
- İslam maliyyə məhsullarının rəqəmsal platformalarda təqdim olunması;
- Kiber təhlükəsizlik və məlumatların qorunması ilə bağlı yeni idarəetmə mexanizmlərinin zəruriliyi.

İslam bankçılığının inkişafı üçün normativ-hüquqi baza həlledici rol oynayır. Lakin, bir çox ölkələrdə İslam bankçılığı üçün xüsusi qanunvericilik və standartlar mövcud deyil. Bu səbəbdən:

- Şəriət prinsiplərinə uyğun məhsulların hüquqi statusu qeyri-müəyyən qalır;
- İdarəetmə qərarları beynəlxalq hüquqi tələblərə uyğunlaşdırılmalıdır;
- Müxtəlif ölkələrdə fərqli şəriət interpretasiyaları harmonizasiya tələb edir.

İslam banklarının idarəetmə strukturu bir sıra müasir çağırışlarla üzləşir. Əvvəlcə, beynəlxalq standartlaşma məsələsi önəm daşıyır; banklar maliyyə məhsulları və idarəetmə proseslərini qlobal standartlara uyğunlaşdırılmalıdır. İkincisi, texnoloji integrasiya zəruridir, yəni rəqəmsal İslam bankçılığı platformaları inkişaf etdirilməli və texnoloji imkanlarla uyğunlaşdırılmalıdır. Üçüncüsü, risklərin idarə olunması çağırışı mövcuddur; banklar qlobal maliyyə böhranları və valyuta dalğalanmalarına qarşı etibarlı idarəetmə mexanizmləri qurmalıdır. Dördüncüsü, şəriət uyğunluğu təmin edilməlidir, yəni bütün əməliyyatlar etik və hüquqi baxımdan şəriət prinsiplərinə uyğun həyata keçirilməlidir. Nəhayət, sosial məsuliyyət prinsipi bankın yalnız mənfəət məqsədi güdməyib, həm də cəmiyyətin rifahına töhfə verməsini tələb edir.

İslam Bankçılığı və Türkiyə Konteksti

Türkiyədə İslam bankçılığı son illərdə sürətlə inkişaf edir və faizsiz maliyyə prinsiplərinə əsaslanan alternativ bank sistemi kimi diqqət çəkir. Türkiyə, İslam maliyyə məhsullarını həm daxili bazara təqdim etmək, həm də qlobal İslam bankçılığı şəbəkəsinə integrasiya etmək istiqamətində strateji addımlar atır.

Türkiyədə İslam bankçılığı Katılım Bankacılığı adı ilə tanınır və son illərdə sürətlə böyüyür. 2024-cü ilin sonu üzrə Türkiyədə faizsiz bankların ümumi aktivləri 250 milyard TL-yə çatmışdır ki, bu da ölkə bank sektorunun təxminən 6,5%-ni təşkil edir. Faizsiz bankların müştəri sayı 5 milyon nəfərə yaxınlaşır və onların kredit portfeli son üç ildə illik orta hesabla 15%-20% artmışdır.

Türkiyədə fəaliyyət göstərən əsas İslam bankları bunlardır:

- **Kuveyt Türk Katılım Bankası;**
- **Albaraka Türk Katılım Bankası;**

- **Türkiye Finans Katılım Bankası;**
- **Ziraat Katılım Bankası.**

Bank Adı	Aktivlər (milyard TL)	Bazar Payı (%)
Kuveyt Türk Katılım Bankası	80	2,1
Albaraka Türk Katılım Bankası	60	1,6
Türkiye Finans Katılım Bankası	70	1,8
Ziraat Katılım Bankası	40	1,0

Bu banklar faizsiz kreditlər, investisiya və maliyyə məhsulları üzrə fəaliyyət göstərir və son 5 ildə ümumi kredit portfeli təxminən 200 milyard TL səviyyəsinə çatmışdır. Həmçinin, bu banklar həm fərdi, həm də korporativ müştərilər üçün faizsiz kredit və investisiya məhsulları təqdim edir.

Türkiyədə İslam bankları Şəriət Komitələri vasitəsilə əməliyyatların qanun və etik prinsiplərə uyğunluğunu təmin edir. Bu strukturlar klassik banklardan fərqli olaraq, hər maliyyə əməliyyatının şəriətə uyğun olub-olmamasını yoxlayır və riskin ədalətli bölüşdürülməsini təmin edir.

Türkiyədə İslam bankçılığı bir sıra çağırışlarla üzləşir:

- **Qanunvericilik və normativ baza:** Faizsiz bankçılığın qanuni tənzimlənməsi və maliyyə bazarına uyğunlaşdırılması;
- **Rəqabət:** Klassik banklarla və qlobal İslam bankları ilə rəqabət;
- **Rəqəmsal transformasiya:** Fintech və rəqəmsal maliyyə məhsullarına adaptasiya;
- **Şəriət uyğunluğu və etik standartlar:** Müxtəlif interpretasiyalar arasındakı fərqlərin harmonizasiyası.

Türkiyədə İslam bankçılığı həm daxili maliyyə inklüzivliyini artırır, həm də qlobal İslam maliyyə bazarına integrasiya üçün potensial yaradır. Dövlət dəstəyi və normativ islahatlar, rəqəmsal bankçılığın inkişafı və beynəlxalq standartların tətbiqi bu sektorun davamlı böyüməsinə imkan verir.

Türkiyədə İslam bankçılığı aktivlərinin və müştəri bazasının artması ilə diqqət çəkir. Rəqəmsal transformasiya, normativ baza və beynəlxalq standartlara uyğunluq sektorda davamlı inkişaf üçün əsas amillərdir. 2024-cü ilin statistik göstəriciləri faizsiz bankların maliyyə bazarında hələ nisbi kiçik paya malik olsa da, artım tempi və strateji perspektivlər onları gələcəkdə daha təsirli iştirakçıya çevirəcəyini göstərir.

Nəticə. İslam bankçılığı klassik bankçılıqdan, əsasən, bu sahələrdə fərqlənir: faiz qadağası, riskin ədalətli paylaşdırılması, etik və sosial məsuliyyət, şəriətə uyğun idarəetmə strukturu və spesifik maliyyə alətləri. Bu fərqlər İslam bankçılığını qlobal maliyyə sistemində alternativ model kimi önəmli edir və onun davamlı inkişafı üçün normativ-hüquqi baza, beynəlxalq standartlaşma və texnoloji innovasiyalar zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Ayub M. (2007), Understanding Islamic Finance. Wiley.
2. Chapra M.U. (2016), The Future of Economics: An Islamic Perspective. Islamic Foundation.
3. Iqbal M., Mirakhor A. (2011), An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice. Wiley.
4. Kahveci M. (2016), Faizsiz bankacılık: Teorik ve pratik yaklaşımlar. Maliye Dergisi, No.170, 112-128.
5. Kalan E. (2023), Ağıllı şəhər sistemi və yaşıl iqtisadiyyatda ağıllı mühit iqlim dəyişikliyinə qarşı alınabiləcək tədbirlər. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 100 illiyinə həsr olunan Milli Ekoloji Prioritetlər və Qlobal İqtisadi Təhdidlər: Yeni çağırışlar, İmkanlar və Perspektivlər Mövzusunda Beynəlxalq Elmi-Praktiki Konfrans, Gəncə.
6. Kalan E. (2024), Yaşıl İqtisadiyyat: Ekoloji və İqtisadi Krizlərə qarşı Antiböhran İdarəetmə Modeli.
7. Kalan E. (2025), Qarabağda İslam maliyyəsinin inkişaf potensialı və perspektivləri. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin 95-ci ildönümünə həsr edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonlarında Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişaf Perspektivləri mövzusunda respublika elmi-praktik konfrans, Bakı.
8. Khan F. (2010), How Islamic is Islamic banking? Journal of Economic Behavior & Organization, Vol.76, No.3, 805-820.
9. Özcan M.E., Haziroğlu T. (2000), Bankacılıkta yeni bir boyut: Katılım bankacılığı. Albaraka Türk Bereket, No.9, 8-10.
10. Öztürk H., Demir E. (2018), Türkiyede İslami bankacılık uygulamaları ve etkileri. İktisat ve Finans Araştırmaları Dergisi, No.2, 45-60.
11. State Bank of Pakistan (2022), Islamic Banking Bulletin.
12. Tekdoğan Ö.F. (2019), İslam iktisadı açısından kısmi rezerv bankacılığının ekonomik istikrarsızlıktaki rolü ve tam rezerv bankacılığının çözüm potansiyeli. İstanbul Üniversitesi İslâm İktisadı ve Finansı Ana Bilim Dalı.
13. Yüksel S. (2015), İslami Bankacılık ve Finans Sistemi. İstanbul: Beta Yayınları.
14. Калан Э. (2023), Исламский банкинг Турции: Новые тенденции и перспективы.
15. Калан Э. (2024), Применение зеленых финансов и зеленой экономики в исламских странах. Конференция Зеленая Экономика: Наука, Образование и Инновации, 275.